

УДК 94(420) «18»

В. В. Галушко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПАРЛАМЕНТСЬКІ РЕФОРМИ ХІХ ст. В АНГЛІЇ ЯК ПОШУК КОМПРОМІСУ ПРАВЛЯЧИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ

Проаналізовано парламентські реформи ХІХ ст. в Англії та подано характеристику партійної боротьби довкола їх прийняття. Увагу приділено вивченню реорганізації та демократизації виборчої системи Англії.

Ключові слова: реформа, виборче право, компроміс, політична система, Палата лордів, Палата громад.

Проанализированы парламентские реформы ХІХ ст. в Англии и дана характеристика партийной борьбы вокруг их принятия. Внимание уделено изучению реорганизации и демократизации избирательной системы Англии.

Ключевые слова: реформа, избирательное право, компромисс, политическая система, Палата лордов, Палата общин.

The parliamentary reforms of the ХІХ century in England, and the characteristic of the parties struggle over their adoption are analyzed. The attention paid to the restructuring and democratization of the electoral system of England.

Keywords: reform, election law, a compromise, the political system, the House of Lords, the House of Commons.

Analysiert wurden die Parlamentsreformen des 19. Jahrhunderts in England und der Parteienkampf in diesem Zusammenhang. Die Aufmerksamkeit wurde auf die Untersuchung der Reorganisation und Demokratisierung des Wahlsystems Englands gelenkt.

Schlüsselbegriffe: Reform, Wahlrecht, Kompromiss, Politisches System, House of Lords, House of Commons.

Питання державного реформування є важливими та актуальними для сучасного нам часу. Кожна реформа ставить за мету покращення, але не завжди його досягає. Історія налічує тисячі успішних і провальних спроб реорганізації загального укладу суспільства. Серед них своє чільне місце посіли парламентські реформи ХІХ ст. в

Англії, які започаткували важливий процес впровадження загально-го виборчого права у світовій практиці мирним шляхом.

Більш ніж столітній інтерес до парламентських реформ представлений обширним масивом дослідницької літератури. Це праці як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Вивчена література дає можливість прийти до висновку, що саме перша реформа 1832 р. була, так би мовити, найцікавішою для науковців у силу того, що слідувала за Французькою революцією та її Декларацією про права людини та громадянина і мала бути особливо обережною, щоб запобігти революції. Друга та третя реформи розглядаються вже більше з позицій партійності політичного простору держави та як спроби удосконалити попередні виборчі акти.

Заслужують на увагу праці М. П. Лейснхат [1], О. Кіссльова [11], М. І. Романової [16], М. Брока [17], Е. Еванса [18], які характеризують реформу 1832 р. з урахуванням соціально-економічних та політичних обставин її прийняття, подають насичену подією картину та об'єктивно оцінюють позитивні та негативні наслідки виборчого закону.

Питань другої реформи торкається О. О. Наумсіков [14], який подає відомості про партійну боротьбу довкола реформи 1867 р., роблячи акцент на протистоянні торі вігам, ролі політичних лідерів -- Г. Пальмерстона, Е. Дербі, Д. Рассела, У. Гладстона, Б. Дізраслі. Інший історик -- В. М. Виноградов [7; 8] конкретно реформі 1867 р. робить не присвячує, але цінними є коментарі, що з'являються на сторінках його біографій видних політичних діячів Англії, де представлені відомості та оцінки Біллія 1867 р., як важливого і неминучого етапу подальшого розвитку країни.

Третя виборча реформа 1884--1885 рр. отримала найменше спеціальних історичних розвідок, але й серед них треба виділити роботу Е. О. Наумсікової [15], яка висвітлює основні передумови прийняття, обставини та переконливо доводить, що виборчий білль був закономірним уточненням й доповненням попередніх двох.

Загальноісторичні роботи Дж. Блска [5], П. Мартина [13], М. О. Алексєєва [2] дають можливість прослідкувати трансформацію владних повноважень за формулою Палата лордів -- монарх -- Палата громад та виявити зміни у правах, обов'язках та повноваженнях, а разом з тим оцінити якість трьох проведених політичних реформ. Наразі варто зазначити, що принципово нових бачень у сучасній історичній літературі ми не знаходимо, більше того, бракує робіт, при-

святських загальному аналізу реформ та їх оцінок у значенні не лише конкретної держави, а й для генезису політичної системи як такої.

Аналіз останніх досліджень показує, що інтерес до реформ серед науковців згасає через появу маси більш цікавих та вигідних тем, саме тому вважаємо за мсту даної статті розкрити сутність партійно-політичної боротьби довкола трьох парламентських реформ ХІХ ст. в Англії, їх вплив на впровадження загального виборчого права із необхідністю розкриття таких аспектів:

- висвітлення загальної картини політичної історії держави та обставин, що підштовхували до проведення реформ;
- характеристика партійної боротьби довкола проектів реорганізації виборчої системи;
- виявлення наслідків реформ.

Представлена стаття, звісно, не претендує на абсолютно повний аналіз парламентських реформ та їх вплив на більш пізні проекти утвердження загального виборчого права, але є спробою узагальнити значення всіх трьох Пародних актів з урахуванням певних об'єктивних причин – доступності джерел та літератури. Отримані результати можуть бути цікавими при вивченні політичної історії Англії та, можливо, стануть у нагоді для стримування реформаторського радикалізму у сучасному політичному просторі нашої держави, слугуючи прикладом послідовності та поміркованості при реалізації загальнодержавних проєктів.

Британський парламент – один з найстаріших в Європі, «праматір» чи, точніше, «прабатько» всіх інших парламентів [3, с. 21–22]. Починаючи з ХІІІ століття, він функціонує безперервно протягом усієї історії країни, а з кінця ХVІІ ст. відмічаємо його перетворення на постійно діючий орган влади, «важливий елемент у конституційному устрої держави» [2, с. 161], в якому, за вірним зауваженням М. М. Карамзіна, «англійець царствує» [10, с. 344]. Навіть саме використання слова «парламент» варіюється від позначення законодавчого органу держави до конкретного розуміння під ним лише Палати громад, які так і називають себе «членами парламенту».

Маємо також зауважити спадкоємний характер британського парламенту, який позначився на його невід'ємній атрибуті – двопартійності із беззаперечним авторитетом лідера кожної із сторін – сильного, освіченого, вольового, принципового та патріотичного. Монарх з початком ХVІІІ ст. все більше наближується до номінального статусу, символу нації, але вже не її дієвого фактора.

Історично так склалося, що тенденція до зберження існуючого статус-кво завжди сильніша в часи неспокійні та драматичні. Такими для Англії були періоди військово-дипломатичних конфліктів, політичні та соціально-економічні негаразди всередині самої держави, тому що вони ставили під загрозу її авторитет та привілейоване положення на континенті.

У період Французької революції падають торі, а як тільки її полум'я революційності згасає, до влади повертаються ліберально налаштовані віги. Подібна формула характерна, наприклад, і для часів Наполсонівських завоювань, Кримської війни та економічного спаду кінця 70-х рр. ХІХ ст., коли торі на висоті, а віги на деякий час практично сходять зі сцени політичного життя країни. Треба зазначити, що у всі періоди, як торі, так і віги, кардинально один одному не суперечать, а навпаки, доповнюють свої політичні програми важливими компромісними пропозиціями, що сприяє їх зближенню. Крім того, вже з 20-х рр. ХІХ ст. прослідковується тенденція до «лівішання» самих торі, що можна помітити за політикою Дж. Каннінга, У. Хаскісона і Р. Піля. Це давало цілком законні підстави «The Times» констатувати, що «окрім питання про податок на солод, немає жодної проблеми, за якою б політика консервативного кабінету відрізнялася від ліберального» [19]. Подібні характеристики знаходили собі підтвердження в ряді соціальних реформ, викликаних зростанням громадської активності населення та його вимогами і, звісно, продиктоване намаганням утримати владу консервативними міністерствами. 1822 р., 1825 р. – знижено митні збори, спрощені хлібні закони 1815 р., легалізовано тред-юніони, припинено гоніння на п'єкціоністів та католиків – відповідно 1828 р., 1829 р. та дозволено їм займати державні посади тощо. Такі політичні кроки є свідченням компромісності та гнучкості політичних ліній двох таборів – торі та вігів.

Отож, найрадикальнішим компромісним кроком едвардського майбутнього мала стати виборча реформа, обговорення якої вже не раз лунало в стінах Вестмінстерського палацу, адже країна стояла на порозі рєорганізації основної ланки політичної системи – парламенту. Саме в даному питанні, на перших порах, давали про себе знати взаємні протилежні погляди на реформу, що й призвело до відмови герцога Веллінгтона, лідера тогочасного правлячого торійського кабінету, санкціонувати її початок. Така позиція мала вкрай очікуваний наслідок: поразка на чергових виборах партії торі. Це не означало, що консервативні кола були зовсім проти прийняття реформи, а навпа-

.....

.....

.....

фактично відображала педоліки Першого парламентського акта. Чартисти вимагали того, що не давала реформа від 1832 р., а саме: 1) рівне представництво із поділом Об'єднаного королівства на 200 виборчих округів; 2) всезагальне виборче право для чоловіків з 21 року; 3) річні парламенти із щорічними загальними виборами; 4) відміну майнового цензу для кандидатів у Палату громад; 5) таємну подачу голосів; 6) серійність парламентських засідань та випагорода для депутатів. Треба уточнити, що за невеликим винятком та змінами, всі програмні вимоги чартистів увійдуть у майбутньому до британського законодавства [4].

Однозначно реформа 1832 р. стала першим найважливішим кроком у модернізації виборчого права в Англії в XIX ст., зміцнивши позиції нижньої палати парламенту та вивівши на політичну арену дві дієві сили в образі вже політичних партій – Ліберальної та Консервативної, протиріччя між якими все частіше будуть ставати черговим приводом до реформ загальнодержавного масштабу.

40-і рр. XIX ст. для Британії ознаменувалися нагуванням консерваторів та їх реформами ліберального ухилу: зниження митних зборів на зерно, збереження пільг на імпорт товарів з колоній, відміна хлібних законів, відмова від політики протекціонізму та Навігаційного акта, визнання принципу вільної торгівлі. Розмаху набиравло будівництво залізничних шляхів сполучення, вдосконалення судноплавства, навігаційних приладів, гірничої справи та поява різноманітних новинок техніки, що було більш ніж успішно продемонстровано на Всесвітній виставці в Лондоні 1851 р.

Але економічне піднесення було підірване серією війн, що слідували одна за одною, 1853–1856 рр. – Кримська, 1858–1860 – в Китаї, 1861–1865 – Громадянська в США, що прямо чи опосередковано зачіпали інтереси Британії. Проблемним ставали не лише питання ввозу/вивозу товарів, а й статус колоніальних володінь та ставлення метрополії до них. Останнє часто дебатовалося лібералами та консерваторами, які по-різному бачили вихід із ситуації. Звісно, консерватори висловлювалися за максимальне збереження впливу над колоніями, хоча і серед них були прихильники ідеї «малої Англії», що передбачала скорочення витрат на колонії та перенесення уваги на внутрішнє життя країни.

Не менш важливим залишалося подальше реформування виборчої системи і як тільки про себе дав знати черговий економічний спад, політичні партії одразу згадали про подальшу лібералізацію ви-

борчого закону, маючи цілком зрозумілу мету – пошук підтримки серед населення шляхом збільшення кількості електорату.

Але треба зауважити, що навіть розкол консервативних кіл не особливо квапив лібералів втілювати в життя пову виборчу реформу (мається на увазі фракція пілітів, що вийшла із складу консерваторів у кінці 40-х рр. XIX ст.). Розгортання руху тред-юніонів, перші провісники демонстрантів на вулицях Лондона у 1866 р., оживили політичні дискусії довкола проєкту чергової парламентської реформи [13, с. 61]. Смерть лідера лібералів Генрі Пальмерстона стала відчутною втратою не лише для правлячої партії, а й для усієї Англії, населення якої вже звикло до присяжного статусу «могутньої імперії» [9]. Ще непопулярний У. Гладстон був змушений поступитися прем'єрським місцем кабінету консерваторів, де з кожним днем все більшу популярність завойовував не менш амбітний Б. Дізраслі. Останній відіграв значущу роль у прийнятті Другого парламентського акта 1867 р., будучи основною дієвою фігурою Консервативної партії при тяжкохворому графі Дербі. Спершу ріпучий опозиціонер виборчої реформи Б. Дізраслі несподівано для всіх став ріпучим провідником та активним борцем за її проведення. Такий політичний хід історики пояснюють «усвідомленням невідворотності реформи» серед консервативних кіл [7, с. 114].

Парламентські читання реформи проходили в умовах сильного протистояння не лише консерваторів лібералам, а й серед представників партій утворювалися фракції, що відстоювали свої бачення та варіанти закону [14, с. 16–17]. Надзвичайно гострі дебати Б. Дізраслі та У. Гладстона остаточно схилили парламентаріїв утвердити пову виборчу реформу якнайшвидше, маючи під собою просту причину втоми і бажання довести до логічного завершення безперервні дискусії [14, с. 19–20]. Зрештою, реформа була прийнята консервативним кабінетом з перевагою у 21 голос (з них: 310 – за, 289 – проти, 45 лібералів підтримали торі) [14, с. 24]. Треба віддати належне стійкості консервативного міністерства та його вмінню переконати опозиціонерів у конкретному варіанті реформи, що не відзначалася радикальними змінами, але була спроможна задовольнити інтереси і вимоги обох сторін. Знову ж таки в політичній історії Англії знайшлося місце розумному компромісу та в черговий раз вдалося уникнути будь-яких революційних та соціальних підйомів, попри усі існуючі протиріччя.

Новий парламентський акт передбачав якісні поправки до виборчої системи Англії. Кількість виборців збільшилася на один мільйон

за рахунок таких важливих вписей, як дозвіл брати участь у виборах тим, хто проживає протягом дванадцяти місяців у власному або орендованому будинку в межах міста (але не у разі сумісної оренди) та своєчасно сплачує всі необхідні податки. Однозначно, реформа 1867 р. збільшила присутність у парламенті робітників, дрібних орендаторів, але залишила без права голосу жінок і зберегла стару систему розподілу округів [12, с. 151–156, 159]. Певне, найважливішим нововведенням реформи було те, що безпосереднім платником податків на користь бідних вважався той, як і багато інших орендаторів, цей податок вносив через свого домовласника. Таким чином, до списку виборців потрапляли і всі жителі будинку, що автоматично поповнювало електорат представниками різних професій та верств суспільства, формувало його активний та дієвий «середній» прошарок. Логічним продовженням реформування виборчого законодавства стало введення у 1872 р. таємного голосування в парламенті. Останнє давало можливість парламентаріям відкрито висловлювати свої позиції через таємну подачу голосів.

Чергова перемога кабінету Б. Дізраслі на виборах 1868 р. стала беззаперечним фактом не лише триумфу, а й демонстрацією тимчасової сфери успіху, адже в тому ж таки році йому довелося поступитися місцем У. Гладстону [13, с. 107–108]. Така різка переміна настроїв свідчила, що реформа не задовольняла англійське суспільство, але, з іншого боку, вона вивела це суспільство на якісно вищий рівень, дозволивши йому безпосередньо впливати на політичну історію країни. Відтепер політичні партії мали змагатися за голоси виборців і кожного разу пропонувати все вигідніші програми та проєкти законів. Набирала обертів виборча машина агітацій, до неї успішно і масово долучалася преса як центральних великих міст, так і провінційних містечок. Пошуки компромісних варіантів ставали більш відкритими, про парламентські дебати можна було прочитати і почути. Паселення свідомо включалося до політичного життя країни, а виразники їх інтересів торі та віги оформлялися у політичні партії, відповідно Консервативну та Ліберальну.

Дебати «за» і «проти» реформи поступово припинилися, але черговий скопомічний снад середини 70-х рр. ХІХ ст., що увійшов в історію під назвою «велика депресія», заклав основи для ще однієї парламентської реформи, що буде утверджена у 1884–1885 рр. [7, с. 137]. Третя виборча реформа була покликана виправити всі недоліки попередніх двох, що автоматично накладало на правлячий уряд особливу відповідальність за її проведення. Головним завданням за-

кону мала стати ліквідація нерівномірного розподілу виборчих округів, відміна майнового цензу, надання права голосу дрібним орендарям. До прийняття третьої реформи участь у виборах брало 25 % чоловічого населення [15, с. 221–223]. Питання надання права голосу жінкам навіть не озвучувалося. Утвердженням реформи вдалося збільшити кількість виборців вдвічі, а закон від 1884–1885 р. перерозподілив по-новому виборчі місця з урахуванням кількості жителів. Правда, не вдалося ліквідувати всіх недоліків виборчої системи, диспропорційним залишалася співвідношення числа мандатів з кількістю виборців, самі вибори відбувалися не в один день по всій країні, а депутати й надалі не отримували платні за роботу в парламенті, що змушувало багатьох залишатися на своїх робочих місцях і забезпечувати своїми силами сім'ю. Зберігалася мажоритарна система виборів, яка гарантувала перемогу тому кандидату, що пабирав відносну більшість. Загалом можемо говорити, що третя виборча реформа у порівнянні з попередніми двома ще більш не вносила змін до виборчої системи, але її прийняття лібералами підтверджує думку Е. О. Науменкової про те, що погіршення зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації в країні стало першопричиною проведення третьої парламентської реформи [15, с. 221–227].

Кожна з виборчих реформ взаємодоповнювала попередню, формуючи таким чином єдину політичну культуру суспільства та адекватно реагуючи на його запити та вимоги. Віддавати перевагу якійсь із реформ – означає нігсловати значення іншої, саме тому варто оцінювати їх виходячи із позицій цілісного державного проекту модернізації виборчого законодавства.

Дискусійність та гострота прийняття кожного білля є свідченням наявності різних бачень щодо його проведення. Протягом всього ХІХ ст. англійські ліберали та консерватори «мирно воюють»: у стінах парламенту, в центральних парках, на площах, на сторінках газет та памфлетів, але їх «війна» не виходить за рамки словесних дебатів, які, зрештою, закінчуються взаємним компромісом. У цьому й полягає цінність «англійського досвіду» ведення політичного життя, що так вміло вирішує доволі болісні й делікатні справи.

Бібліографічні посилання

1. *Айзенштат М. П.* Вильгельм IV: монарх и проблема реформирования британского общества / М. П. Айзенштат // Европейские монархи в прошлом и настоящем. – СПб., 2001. – С. 83–91.

2. *Алексеев Н. А.* Палата Лордов Британского Парламента от Суда Короля Эгберга до революции Премьера Т. Блэра / Н. А. Алексеев. – М., 2003. – 432 с.

3. *Алхазова И. Д.* В Королевстве, где говорят по-английски. Обычаи, традиции, праздники / И. Д. Алхазова, Л. И. Кройторску. – Кишинев, 1989. – 221 с.

4. Англия: Шесть требований народа. Чартистское движение в Англии. Хронология и документы (часть 1). – Режим доступа : <http://www.agitclub.ru/front/cng/chartist02.htm>.

5. *Блэк Д.* История Британских островов / Д. Блэк. – СПб., 2008. – 540 с.

6. Вигские реформы, 1830–1854. – Режим доступа : <http://2uk.ru/history/history23>.

7. *Виноградов В. И.* Бэнджамин Дизраэли и Фся на престол / В. И. Виноградов. – М., 2004. – 191 с.

8. *Виноградов В. И.* Лорд Пальмерстон в европейской дипломатии / В. И. Виноградов // Новая и новейшая история. – 2006. – № 5. – С. 182–209.

9. *Громыко А. А.* Великобритания: после захода солнца / А. А. Громыко // Россия в глобальной политике. – 2005. – № 6. – Ноябрь – декабрь. – Режим доступа : http://globalaffairs.ru/number/n_5980.

10. *Карамзин П. М.* Письма русского путешественника / П. М. Карамзин. – Л., 1987. – С. 344.

11. *Киселев А.* Реформа британского парламента: казус С. Т. Кольриджа / А. Киселев // Власть. – 2009. – № 8. – С. 179–182.

12. Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII–XIX вв. / под ред. П. Н. Галанзы. – М., 1957. – 586 с.

13. *Мартин Пью.* История Великобритании 1789–2000 / Пью Мартин. – Новгород, 2001. – 292 с.

14. *Науменков О. А.* Борьба партий и вторая парламентская реформа 1867 г. в Англии / О. А. Науменков. – Уфа, 1988. – 48 с.

15. *Науменкова Е. О.* Предпосылки проведения в Великобритании третьей парламентской реформы / Е. О. Науменкова // Известия Уральского гос. ун-та. – 2010. – № 1 (72). – С. 221–228.

16. *Романова М. И.* Парламентская реформа 1832 года в Англии и ее последствия / М. И. Романова. – Новая и новейшая история. – 2005. – № 4. – С. 58–68.

17. *Brock M.* The Great Reform Act / M. Brock. – Режим доступа : <http://www.kceic.ac.uk/history/currentundergraduates/tltp/1848/DOCUMENT/BROCK.HTM FOOTNOTE-1>.

18. *Evans. Eric J.* Political Parties in Britain 1783–1867 / J. Evans Eric. – Methuen, London, New York, 2001. – 55 p.

19. The Times. – 1865. – June 6.